

MOLIYA TIZIMINING TARKIBI SIFATIDA MAHALLIY BYUDJETLARNING NAZARIY VA ILMIY ASOSLANISHI

TUROPOVA NIGORA XOLMUROD QIZI

ANNOTATSIYA

Milliy iqtisodiyotdagiijtimoiy-iqtisodiy jarayonlar bir zaylda davom etishi hamda makroiqtisodiy barqarorlikga erishish uchun moliya tizimiga alohida e'tibor qaratishimiz zarur. Bugungi kunda moliya tizimi iqtisodiy jarayonlarning jadal sur'atlarda o'sishini ta'minlab beruvchi dastak vazifasini bajarib kelmoqda. „Moliya tizimi“ tushunchasini to'liq anglab yetishimiz uchun birinchi navbatda „moliya“ nima ekanligini anglashimiz kerak.

KALIT SO'ZLAR

statistika, natija, tartibga soluvchi, davlat, mahalliy, moliya.

KIRISH: (INTRODUCTION)

Barchamizga ma'lumki, birlashtirilgan soliqlar davlat va mahalliy hokimiyat o'rtasida taqsimlanadigan soliqlardir. Bunday soliqlar turli mamlakatlarda iqtisodiy resurslarni teng taqsimlash va byudjetlarni samarali boshqarish uchun qo'llaniladi. Xususan, moliyaviy sohada yuzaga keladigan ko'plab muammoli masalalar boshqaruv mexanizmining tartibga soluvchi komponentining nomukammalligi va davlatdagi siyosiy va ijtimoiy-iqtisodiy vaziyatning o'zgaruvchanligi bilan bog'liq ekanligi asoslandi. Shu munosabat bilan soliq munosabatlarni davlat tomonidan boshqarishning xorijiy tajribasini hisobga olgan holda, milliy soliq ma'murchiligimiz va soliq to'lovchilar o'rtasidagi munosabatlarni takomillashtirish va uyg'unlashtirishning bir qator yo'nalishlarini aniqlash va tahlil qilish joiz. Bunda xorijiy davlatlarning soliq qarzini undirish bo'yicha amalga oshiradigan tadbirlarining ijobiy vasalbiy taraflarini ko'rishimiz mumkin.

TADQIQOT METODOLOGIYASI: (RESEARCH METHODOLOGY)

Ko'pgina mamlakatlar soliqqa kompleks yondashuvni ta'minlash uchun bilvosita va to'g'ridan-to'g'ri soliqlarning kombinatsiyasidan foydalanadilar. Iqtisodiyotdagi bilvosita va to'g'ridan-to'g'ri soliqlarning o'zaro bog'liqligi ma'lum bir davlatning soliq siyosatiga bog'liq. Jahon amaliyotining ko'rsatishicha, keyingi yillarda aksariyat davlatlarda mahalliy moliya tizimining rolining oshishi kuzatilmoqda, ularning bu roli mahalliy budjetlar mablag'laridan samarali foydalanishni ta'minlash maqsadida, natijaviylikka yo'naltirilgan budjetlashtirish va budjetlashtirishning dasturiy-maqsadli metodidan foydalanishga asosiy e'tibor qaratilmoqda. Bu yo'nalishlarda muammolarni hal etish borasida, ayniqsa, jahonning taraqqiy etgan mamlakatlarida ma'lum bir yutuqlarga erishilgan bo'lishiga qaramasdan, biroq ularning orasida o'z yechimini kutayotganlar muammolar ham mavjud.³⁸

MAVZUGA OID ADABIYOTLAR SHARHI (Literature review)

Mazkur soha bo'yicha ilmiy tadqiqot olib borgan olim V.Morozning fikriga ko'ra, «Soliq to'lovchilarning soliqlar va soliq qarzini bir xil mazmunda tushunishi chalkashliklarni keltirib chiqaradi. Hech qachon sud yoki soliq organi soliqlarni undirmaydi. Faqatgina soliq qarzi, penya hamda moliyaviy sanksiyalar undirishni talabetadi. Hattoki, soliq qarzi ham undirilmay, balki ixtiyoriy ravishda to'lanishi mumkin. Aynan shu xulosa soliq qonunchiligida belgilab qo'yilsa va buning natijasida fuqarolarning huquqiy ongida ham aks etsa, soliq to'lovchilar uchun soliqlar «erkinlik» belgisi sifatida ham namoyon bo'ladi»³⁹

Xorijlik olim Michael Brosteksa o'z tadqiqotida soliq qarzi undirilishining samaradorligini oshirish bo'yicha quyidagi omillarini ko'rsatib o'tadi, xususan:

mamlakatda soliq qarzi summalarining paydo bo'lishiga yo'l qo'yishning oldini olishda soliq yukini pasaytirishkelajakda soliq qarzdorliklari kamayishiga olib keladi;

muddatida to'lanmagan soliqlar va yig'implarni undirish strategiyasi faqat belgilangan davr mobaynida o'z ijobiy natijasini beradi.⁴⁰

Hozirgi kunda iqtisodiyotga „moliya“ atamasini dastlab kiritgan iqtisodchi olimlarni aniqlash juda keng muammolarga sabab bo'lmoqda. Bu haqida turli adabiyotlarda turlicha fikrlar keltirib o'tilgan. Quyidagi 1.1- jadvalda „moliya“ atamasi dastlab qaysi adabiyotlarda keltirib o'tilganini ko'rishimiz mumkin. Umumiy qilib aytadigan bo'lsak, moliya – davlatning markazlashgan va markazlashmagan pul mablag'larini nazorat qilish va taqsimlash orqali moliyaviy faoliyat turlarini tartibga soluvchi iqtisodiy kategoriya hisoblanadi. Moliya, pul, tovar, xizmatlar, asbob-uskunalar, to'lovlar, soliq va boshqa moliyaviy resurslarni o'z ichiga oladi.

1.1.1-jadval “MOLIYA” ATAMASINING IQTISODIY ADABIYOTLARGA KIRIB KELISHI⁴¹

1	J.Boden	1577-yil, „Respublika xususida olti kitob“
3	I.Yusti	1746-yil, „Moliya mohiyatining tizimi“
4	V.Petti	„Soliqlar va yig'implar xususida traktlar“
5	L.Koss	1869-yil „Moliya fani asoslari“
5	P.Le-rua-Boleni	1877-yil moliya fani kursini yaratgan
6	K.Bastbl	1892-yil „davlat moliyasi“
7	K.Rau	1867-yil „Moliya fanining asosiy boshlanishi“
8	V.Lebedov	1882-1885-yillar „Moliyaviy huquq“

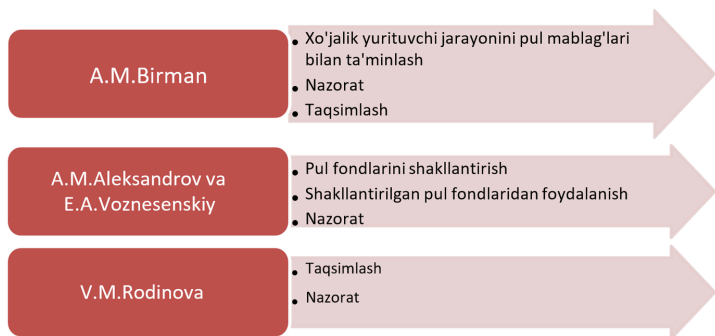
Pul aylanmalari va boshqa muhim iqtisodiy jarayonlarda moliya ma'lum bir funksiyalarni bajaradi va o'zining mohiyatini namoyon qiladi. Moliya asosan taqsimlash va nazorat qilish funksiyalarni bajaradi. Bu borada ham bahsli holatlar mavjud.

³⁸Turopova Nigora Xolmurod qizi. TerDu tadqiqotchisi. O'zbekiston moliya tizimida mahalliy moliyaning o'ziga xos xususiyatlari. "Yashil iqtisodiyot va taraqqiyo" jurnali.2023-yil, dekabr. № 11-12-sonlar, 387-bet.

³⁹Мороз В.В. Налоговое администрирование задолженности организаций по налогам и сборам: проблемы взыскания. дис. канд. экон. наук. –М., 2011 г.

⁴⁰Michael Brostek. Taxdebt collection IRSneeds to bettermanage the collectionnotices sent toindividuals./United States government Accountability office. 2009. P-27

⁴¹ O'rganilgan ma'lumotlar asosida muallif tomonidan ishlab chiqilgan. O'rganilgan ma'lumotlar asosida muallif tomonidan ishlab chiqilgan.

1.1.1-rasm. Moliyaning assiy funksiyalari

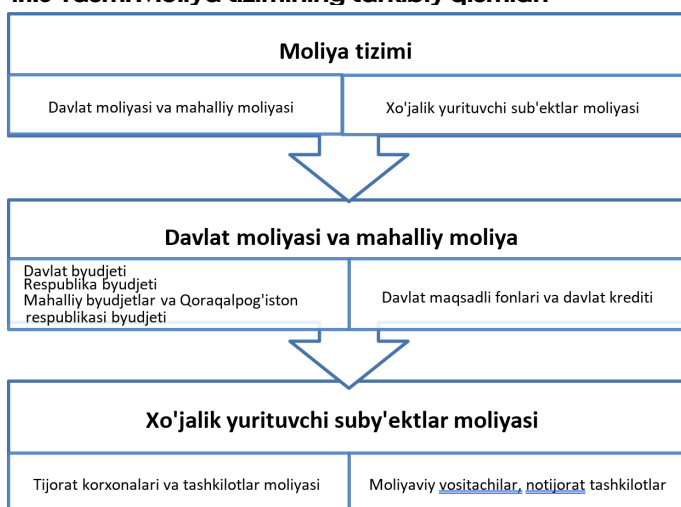
Yuqorida keltirilgan ma'lumotlardan ko'rishimiz mumkinki moliyaning asosiy funksiyalarini turli olimlar turlicha sanab o'tgan. A.M.Birman taqsimlash va nazorat funksiyalarini e'tirof etgan bo'lsa, aksincha A.M.Aleksandrov va E.A.Voznesenskiy taqsimlash funksiyasi haqida to'xtalmagan. Iqtisodchi olim I.T.Balabanov o'zining moliyaviy qarashlarida taqsimlash funksiyasi bozor iqtisodiyotida o'z kuchini yo'qotadi deb ta'kidlaydi. O'zbekistonlik iqtisodchi olimlar Malikov T.S va Vahobov D.R. moliyaning asosiy funksiyalari sifatida xuddi V.M.Rodinova kabi taqsimlash va nazorat funksiyasini bajaradi degan xulosaga kelishgan.

1.1.2-jadval Moliyaning asosiy funksiyalari

Moliyaning taqsimlash funksiyasi	Moliyaning taqsimlash funksiyasi	
	MD ni birlamchi taqsimlashda vujudga kelgan nisbatlarni ularning yakuniy foydalanish nisbatlariga transformatsiya qilinishiga (aylanishiga, o'zgarishiga) ta'sir ko'rsatadi	Taqsimlash funksiyasi yordamida davlat faqatgina MD ni qayta taqsimlashga emas, balki ishlab chiqarishga, kapitalning jamg'arilishiga, iste'mol sohasiga ham o'z ta'sirini ko'rsatadi. Shu ma'noda, moliya iqtisodiyotning davlat va xususiy sektorlarini, ishlab chiqarish va sotsial infrastrukturani, ilmiy-texnika taraqqiyotini va h.k. larni rivojlantirishda hal qiluvchi rolni o'ynaydi
Moliyaning nazorat funksiyasi	Iqtisodiyotni boshqarishning turli darajalarini (mamlakat, uning alohida olingan mintaqalari va mahalliy o'z-o'zini boshqarish organlari miqyosida) qamrab oladi	Xo'jalik ichida, tarmoq ichida, tarmoqlararo, hududlararo, shuningdek, ishlab chiqarish va no'islab chiqarish sohalarini, aholi ijtimoiy guruhlarini o'rtasida qayta taqsimlashni sodir etishga va xo'jalik sub'ekti va davlat darajasida zaxiralarni yaratishga, fuqarolar tomonidan jamg'arishni amalga oshirishga imkon yaratib beradi
	YalIM ni tegishli fondlarga taqsimlash va ularning maqsadga muvofiq sarflanishi ustidan nazoratni amalga oshirish orqali namoyon bo'ladi	Nazorat funksiyasining eng muhim vazifalaridan biri moliyaviy masalalar bo'yicha qonunchilikning aniq bajarilishini, byudjet tizimi, soliq xizmati, banklar oldidagi moliyaviy majburiyatlar, shuningdek, hisob-kitoblar va to'lovlar bo'yicha xo'jalik yurituvchi sub'ektlarning o'zaro majburiyatlarini bajarilishining o'z vaqtidagi va to'liqligini tekshirishdir

Bozor iqtisodiyoti sharoitida moliya va moliyaviy jarayonlar iqtisodiyotning har bir sohasida shuningdek, aholining ijtimoiy-iqtisodiy harakatlarida markazlashgan va markazlashmagan pul mablag'larining to'g'ri taqsimlanishi va takror ishlab chiqarish jarayonida ularidan samarali foydalanish uchun muhim ko'rsatma va vazifalarni belgilab bermoqda. Zamonaviy moliya tizimi - banklar (davlat sektori yoki xususiy sektor), moliya bozorlari, moliyaviy vositalar va moliyaviy xizmatlarni o'z ichiga olishi mumkin. Muntazam va oqilona kapital oqimlari iqtisodiyotni jadal rivojlantirish uchun judayam zarur bo'lgan asosiy shartlardan biri hisoblanadi. Moliya tizimi jismoniy shaxslar (shaxsiy moliya), hukumatlar (davlat moliyasi) va korxonalar (korporativ moliya) o'rtasida sodir bo'ladigan kapital oqimlaridan iborat. Moliya tizimlarida pul, kredit va moliya ayirboshlash vositalari sifatida ishlatiladi. Ular ma'lum qiymatga ega vosita bo'lib xizmat qiladi va ular muqobil ravishda tovar va xizmatlarga ayirboshlanishi mumkin.[1] Moliya tizimi o'z navbatida rejalashtirish, tashkillashtirish, rag'banlantirish va nazorat funksiyalarini bajaradi.

1.1.3-rasm. Moliya tizimining tarkibiy qismlari

Yuqorida keltirilgan 1.3-rasmda ko'rishimiz mumkinki, moliya tizimi bir nechta bo'g'imlarni qamrab oladi. Moliya tizimining asosiy tarkibiy qismlari pul mablag'lari, ularning iqtisodiyotdagi doimiy harakatini hamda pul fondlaridan foydalanishning eng optimal usullarini ishlab chiqishda kerakli shart-sharoitlarni yaratib beradi.

Zamonaviy moliya tizimida moliyaviy munosbatlar byudjet daromadlari bilan bir qatorda mahalliy byudjet daromadlar bazasini shakllantirish va kengaytirish shuningdek, xududlarning barqaror iqtisodiy o'sishga erishishini ta'minlab berishi kerak. Moliya tizimini rivojlantirish va aholi o'rtasida moliyaviy savodxonlikni oshirish maqsadida bir qancha amaliy ishlar olib borilmoqda. Xususan bu borada ishlab chiqilgan turli xil online saytlar o'zining samarasini bermoqda. Masalan, 2020 -yil 6-avgustda O'zbekiston Respublikasi Markaziy banki moliyaviy savodxonlik bo'yicha „Finlit.uz“ mobil ilovasini foydalanuvchilar uchun taqdim etdi. Yangi O'zbekiston strategiyasining asosiy yo'nalishlaridan biri bo'lib, hududlarning iqtisodiy taraqqiyotini ta'minlash, shu bilan birga tumanlar, shaharlar va qishloqlarni barqaror rivojlantirishni ko'zlaydi.

⁴² Moliya: chizmalarda. O'quv qo'llanma / Malikov T.S., Vahobov D.R. O'zR. Oliy va o'rta maxsus ta'lim vazirligi, Toshkent moliya instituti. – T.: «IQTISOD-MOLIYA», 2012. – 660 bet.

⁴³ Mirziyoyev Sh.M. Yangi o'zbekiston strategiyasi. Toshkent. "O'zbekiston" nashriyoti. 2021. - 168b

Moliya tizimi o'z funksiya va vazifalarini qanchalik samarali tashkil qilishi uning moliyaviy salohiyat darajasi bilan belgilanadi. Moliyaviy salohiyat haqida turlicha yondashuv va fikrlar mavjud. Moliyaviy salohiyat tushunchasiga iqtisodchi olimlar tomonidan berilgan ta'riflarni 1.3-jadvalda ko'rishimiz mumkin.

Salohiyat bu – aniq maqsadga erishish uchun foydalanish mumkin bo'lgan, mavjud vositalar, zahiralar va resurslar yig'indisidir.⁴⁴ Xududlarning moliyaviy salohiyatini oshirish iqtisodiyotda bir qancha qo'shimcha imkoniyatlar yaratadi:

-iqtisodiy rivojlanish strategiyalarini aniq maqsadlar orqali ishlab chiqish;

-moliya boshqaruv organlari uchun moliyaviy resurslarni samarali usullarda taqsimlash;

-yangi investitsion imkoniyatlar ochib berish;

-iqtisodiyotning pasayish fazasida iqtisodiy o'sishga erishish uchun yo'nalishlar berish;

-tarmoqlar va sohalarda mavjud muommolarni aniqlaydi hamda modernizatsiya va diversifikatsiya qilish orqali raqobatbardoshlik darajasini oshirib beradi.

⁴⁴ Брокгауз Ф.А., Уфрон И.А., Энциклопедический словарь: Современная версия М.: ЭСКИМО, 2002. – С.672

⁴⁵ Buranova L. Xududlarning moliyaviy salohiyati baxolash orqali mahalliy budjet daromadlarini mustahkamlash masalalari: I.f.n.ilm.dar.ol.uch.yoz.diss.T.,2022.-27-b.

“Moliyaviy salohiyat” tushunchasining iqtisodiy ta'riflari

№	Iqtisodchi olimlar	Ilmiy yondashuvlar
1	I.Britchenko	“Moliyaviy salohiyat – bu korxonaning o'z xususiy va jalb qilingan moliyaviy resurslari bo'lib, joriy va kelajakdagi xarajatlarini tasarruf etishda o'zi haqlidir”
2	F.Evdokimov va O.Mizina	Moliyaviy salohiyat-moliyaviy tizimning moliyaviy resurslarini samarali taqsimlash imkoniyatlari.
3	V.Plaksin va A.Polevuk	“Korxonaning moliyaviy – iqtisodiy salohiyatini uning tashkil etadigan komponentlar summasi sifatida emas, balkim, har qanday ishlab chiqarish tizimida bo'lganiday, murakkab, o'zaro bog'liq salohiyatlar tizimining elementlari yig'indisi sifatida e'tirof etganlar”
4	L.Suxova	“Korxona moliyaviy salohiyati: tushunchasi, mazmuni, o'lchash usullari” nomli nashrida korxonalar moliyaviy salohiyatini “Korxona moliyasi” tushunchasi bilan bog'lab, iqtisodiy munosabalar tizimi sifatida korxona moliyaviy resurslarini shakllantirish, taqsimlash va ishlatilishi jarayonida paydo bo'lishini ifodalaydi”
5	A.Vahobov, T.Malikov	Moliyaviy salohiyat toifasini davlat darajasida talqin qilish, respublika va mahalliy byudjetlar, davlat byudjetidan tashqari jamg'armalari byudjetlari, davlat kredit resurslari, davlat unitar xususiy tashkilotlari va davlat ishtirokidagi xususiy institutlarning moliyaviy salohiyatini davlat moliyasining tarmoqlari sifatida ajratib ko'rsatganlar
6	O.Minaeva	“Hududlar moliyaviy salohiyat tushunchasini ishlab chiqarilgan milliy daromad bilan bog'lab, mutlaq va nisbiy ko'rsatkichlar bilan ta'riflaydi”
7	L.B.Vahobovna	Hududlarning moliyaviy salohiyati – bu ishlab chiqarilgan milliy daromadning bir qismi sifatida, davlat (mahalliy byudjet daromadlari), xo'jalik yurituvchi subyektlar (qayta ishlab chiqarishning barcha bosqichlarida qatnashadigan), moliya-bank tizimi institutlari (jalb qilingan va o'z mablag'lari) va aholining (real umumiy pul daromadlari) jami moliyaviy resurslarini tashkil etib, hududning ijtimoiy iqtisodiy rivojlanish strategiyasi maqsadlariga yo'naltirilgan, hozirgi vaqtda yaratilayotgan va oldindan to'plangan moliyaviy resurslari yig'indisidir.

XULOSA VA TAKLIFLAR

Xulosa qilib aytganda, mahalliy budgetlarning moliyaviy barqarorligini ta'minlashda manfaatlar balansi tamoyili ham muhim iqtisodiy ahamiyatga egadir, ya'ni, bilvosita va to'g'ridan-to'g'ri soliqlarning kombinatsiyasi ko'pincha ijtimoiy tenglik, iqtisodiy faollikni rag'batlantirish, daromadlarni yig'ish va soliq siyosatining boshqa maqsadlari kabi bir nechta omillar o'rtasidagi muvozanat bilan belgilanadi. Milliy iqtisodiyotda turli iqtisodiy va ijtimoiy sharoitlarda soliq tizimlarini o'zgartirib borishlari, masalan, iqtisodiy inqiroz yoki turg'unlik davrida davlatlar iqtisodiyotni qo'llab-quvvatlash uchun soliq siyosatini qayta ko'rib chiqishga harakat qiladi. Umumiy qoida shundan iboratki, ham bilvosita, ham to'g'ridan-to'g'ri soliqlarni o'z ichiga olgan gibril soliq tizimi hukumatga ko'proq moslashuvchanlikni va iqtisodiyot va jamiyatdagi o'zgarishlarga samaraliroq javob berish imkoniyatini beradi. Bilvosita va to'g'ridan-to'g'ri soliqlar o'rtasidagi munosabatlar ma'lum bir davlatning soliq siyosatiga bog'liq bo'ladi, odatda, hukumatlar daromadlarni yig'ish uchun bilvosita va to'g'ridan-to'g'ri soliqlarning kombinatsiyasidan foydalanadilar, har xil turdagi soliqlar hukumatga turli maqsadlarga erishishga va soliq tizimida muvozanatni ta'minlashga imkon beradi.

• Foydalanilgan adabiyotlar:

- *Turopova Nigora Xolmurod qizi. TerDu tadqiqotchisi. "O'zbekiston moliya tizimida mahalliy moliyaning o'ziga xos xususiyatlari". Yashil iqtisodiyot va taraqqiyot» jurnali.2023-yil, dekabr. № 11-12-sonlar, 387-bet.*
- *2.OECD Annual Tax Report (2023).*
- *German Federal Statistics Bureau (2023).*
- *Shvetsiya ekologik siyosati bo'yicha hisobotlar (2023).*
- *Qurbonov Muxiddin Abdullayevich. (2023). Xufiyona iqtisodiyot sharoitida davlat moliyaviy nazorati va uni takomillashtirish yo'nalishlari.*
- *Jahon ilmiy tadqiqot jurnali, 21 (1), 248–259.*
- *Soliq siyosati bo'yicha xalqaro tadqiqotlar instituti ma'lumotlari.*

